

<https://doi.org/10.70265/XFYK6334>

ПРАВЕН СТАТУТ НА ГРОБОВЕТЕ НА ВОЙВОДИ И КОМИТИ В МАКЕДОНИЯ: ИСТОРИЧЕСКИ, МОРАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНОПРАВНИ АСПЕКТИ

Станислав Станев

LEGAL STATUS OF THE GRAVES OF COMMANDERS AND FIGHTERS OF IRREGULAR UNITS (VOIVODAS AND KOMITAS) IN MACEDONIA: HISTORICAL, MORAL AND INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS

Stanislav Stanev

Резюме: Настоящият анализ изследва правния статут на гробовете на войводи и комити, които се намират на територията на Република Северна Македония. Въпросът се разглежда от гледна точка на международното хуманитарно и културно право. Основна цел е да се анализира дали и доколко такива гробове могат да бъдат квалифицирани като военни по смисъла на Женевските конвенции от 1949 г. и Допълнителните протоколи към тях.

Ключови думи: революционери, гробове, Женевски конвенции, международно хуманитарно право, културно наследство

Summary: The present analysis examines the legal status of the graves of voivodes and komiti located within the territory of the Republic of North Macedonia. The issue is considered from the perspective of international humanitarian law and international cultural heritage law. The main objective is to analyze whether, and to what extent, such graves may be classified as military within the meaning of the 1949 Geneva Conventions and their Additional Protocols.

Keywords: voivodas (commanders of irregular units), revolutionaries, graves, Geneva Conventions, international humanitarian law, cultural heritage

УВОД

Проблемът за опазването на паметта и на гробовете на лица, участвали във въоръжени революционни организации, представлява своеобразна пресечна точка между историята, морала и правото. В контекста на балканската история, където националноосвободителните

борби често са протичали извън рамките на класическите държавни армии, въпросът за статута на гробовете на такива личности придобива особено значение. Това е особено актуално и в отношенията по направление Скопие-София предвид на задълбочените спорове относно коректността на прочита на историята – от двете страни на границата. Неразделна част от това е въпросът за личностите, участвали в революционни организации, действащи в територията на географска област Македония¹. Става въпрос за хора, които са оставили трайна следа в освободителните движения на региона и за националната идентичност на които личности има спор между Република България и Македония

В последните години се наблюдават случаи, при които надгробни плочи на революционери се подменят, така че в надписите на имената на покойниците да се придаде съвременно „македонско звучене“. Това поражда редица въпроси, които надхвърлят моралното и историческото измерение. На практика те следва да се разглеждат и от гледна точка на международното право:

1. Съществува ли задължение за запазване на автентичния вид на такива гробове, както и за тяхното поддържане?

2. Могат ли тези гробове да бъдат квалифицирани като военни такива и по този начин да се ползват от защитата, предвидена в международноправните актове?

Настоящият анализ си поставя за цел да анализира правния статут на такива гробове от гледна точка на международното хуманитарно право. Поставят се и въпросите дали и доколко държавата, на чиято територия се намират такива обекти, има задължение да ги съхранява в автентичния им вид, както и дали интервенцията върху тях следва да се приема като нарушение.

Чрез комплексен исторически, правен и сравнителен анализ се прави опит за очертаване на границите между хуманитарната закрила на гробове, произтичаща от международното право на въоръжените конфликти, и за защитата на културното наследство. В този смисъл се разглежда конкретен и чувствителен казус от съвременните българо-македонски отношения, но и се поставя по-широк въпрос – доколко международното право е способно да защити достойнството на паметта, отвъд националните и политическите прочити на историята.

¹ Понятието Македония може да има различно (макар и свързано съдържание). Самата историко-географска област Македония се състои от три части: Вардарска – понастоящем държавната територия на Република Северна Македония; Егейска – част от Република Гърция; Пиринска – югозападният дял на Република България. Понякога „Македония“ се използва като съкратено означение на държавата Република Северна Македония (въпреки дългогодишните спорове между Скопие и Атина по темата). Именно поради тази причина в настоящото изследване под „Македония“ следва да се разбира територията на държавата Република Северна Македония. А ако се има нещо друго предвид, то е изрично отбелязано.

Разглежданият проблем е изключително актуален в контекста на отношенията, между София и Скопие, характеризиращи се с висока степен на напрежение. Последното до голяма степен се поражда от значението, което двете държави придават на фактите и на изграждането на национална идентичност. Подмяната, преправянето или дори унищожаването на надгробни паметници на революционери са пример, че спорът не е от чисто историческо естество, а има пряко въздействие върху двустранните отношения, както и върху прилагането на международното право по направление опазване на културното наследство. Изясняването на всички аспекти на въпроса и неговото разрешаване може да допринесе за формиране на нов подход от страна на България (Ташев, 2023), който да доведе до намаляването на напрежението между България и Македония, което пък да доведе до подобряване на средата за сигурност в региона. В този смисъл настоящият анализ има не само теоретичен характер, но и практическа стойност за стабилността и сигурността на тази част от Балканите. Методологически изследването се основава на историко-правен, сравнително-правен и аналитичен подход, чрез които се изследват както нормативните рамки на международното хуманитарно и културно право, така и тяхното приложение в конкретния регионален и политически контекст.

1. ИСТОРИЧЕСКИ КОНТЕКСТ И ХАРАКТЕРИСТИКА НА РЕВОЛЮЦИОННИТЕ ДВИЖЕНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ГЕОГРАФСКА ОБЛАСТ МАКЕДОНИЯ

1.1 Поява и развитие на революционните организации

Националноосвободителните движения в тази част на Балканите в края на XIX и началото на XX век се развиват в сложна политическа и смесена етническа среда. Те са повлияни от процесите по разпад на Османската империя и по възникване и утвърждаване на съвременните национални държави в този регион. В показания контекст се появяват организации като българската (а според прочита на Македония – македонска) ВМРО², а също така сръбски, гръцки и албански

² Първоначално организацията възниква под наименованието Български македодано-одрински революционни комитети (БМОРК), след това, когато се преценява, че могат да се включат и други етноси, се преименува на Тайна македоно-одринска революционна организация (ТМОРО), под което наименование се вдига Илинденско-Преображенското въстание от 1903. Малко по-късно, претърпява нова смяна на името – Вътрешна македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). А след края на Първата световна война, предвид огромните трансформации на държавите на Балканите, приема името Вътрешна македонска революционна организация (ВМРО), с което остава до края на своето съществуване. За целите на настоящия доклад, българската революционна организация във Вардарска Македония се посочва като ВМРО с уточнението, че няма приемственост между нея и политическите партии в Македония и България, които използват нейната абrevиатура в наименованията си.

революционни организации. Те се борят с официалната (до 1903 г) Османска власт³, а често и между себе си.

Основната цел на тези организации е освобождението на Македония (по отношение на ВМРО и Одринско) чрез въоръжена борба. Въпреки че техните действия не са част от официална военна структура на държава, те имат ясно изградена организация, военна дисциплина, командна йерархия и система за отчетност, характерни за военни формации.

1.2. Ролята на войводите (и на комитите/четниците⁴)

Войводите заемат централно място в структурата на революционните движения (в това число и на опериралите на територията на днешна Македония). Те ръководят мобилни бойни формирования (чети), които осъществяват различни операции: събират разузнавателна информация, провеждат акции срещу официалната власт, осигуряват защита на местното население. Комитите, от своя страна, са участници в тези чети и изпълняват функциите на бойци и помощници.

Структурата на ВМРО притежава редица белези, характерни за военна организация. Начело стои Централният комитет. Той има функция на върховен команден, но и контролен орган. Той издава заповеди и утвърждава нормативни актове, регулиращи дейността на четите. Под него функционират окръжни, околийски и местни комитети, които осъществяват териториално командване и логистична подкрепа. Войводите ръководят отделните чети, които се подчиняват на установени правила за дисциплина, отчетност и поведение по време на сражения. Съществуват дори „вътрешни съдилища“ (Матов, 2002) и процедури за налагане на наказания при нарушения на устава или на военните нареждания. Тази ясно изградена командна верига и подчиненост на правила, близки до военните, обуславят възможността членовете на ВМРО да бъдат разглеждани като организирана въоръжена сила по смисъла на международното хуманитарно право, макар и да не са част от редовна армия на държава.

Много от войводите и комитите загиват в сражения или са пленявани, след което са убивани. Много често местата, на които са погребани (в случаите, в които са известни) се превръщат в места за отдаване на почит и последствие стават част от символите на

³ След 1913 г. действията на българската революционна организация се насочват срещу Сърбия (съответно възникналото след Първата световна война Кралство на сърби, хървати и словенци/КСХС). В своята дейност ВМРО се подпомага както от турци, така и от албанци.

⁴ Формированията, които са участвали в тази форма на съпротива са се наричали чети, поради това участниците в тях са популярни още като „четници“. Във Вардарска Македония има както български, така и сръбски чети. Последните започват да наричат себе си четници, а за българите популярното название е „комити“. В изследванията е допустимо употребяването на „четници“ за участниците и в двата вида формирования, но с уточнението, че в някои случаи, когато липсва на изрично указване, е възможно объркване.

националната памет и достойнство. Отдръпването на Османската империя от тази част на Балканите (като част от процеса на нейното свиване и впоследствие разпадане) води до това, че тези места стават част от държавната територия на други държави⁵. Това става причина за различно (реално погледнато – негативно) отношение на властите към коментираните места на национална памет, както и към личностите, които са погребани там⁶.

2. ИСТОРИЧЕСКА ПЕРСПЕКТИВА НА ПРАВНИЯ СТАТУС НА РЕВОЛЮЦИОНЕРИТЕ.

Активността на войводите и водените от тях комити се реализира в период, който предхожда създаването на съвременното международно хуманитарно право. Женевските конвенции, които въвеждат основни принципи на закрила по време на конфликти и след тяхното приключване, са приети след края на Втората световна война. Преди това тези обществени отношения се регулират от системата на Хагските конвенции от 1899-1907 г.

Революционерите в Македония обаче са нелегално възникнали и съществуващи⁷. Поради това от правна гледна точка трябва да бъде изследвано дали могат да бъдат разглеждани като комбатанти в смисъла, който впоследствие ще бъде дефиниран и утвърден от Женевските конвенции (Видин, 2020, с. 343). Именно това поставя въпроса дали гробовете им могат да бъдат разглеждани като военни и дали могат да получат правната защита, която международното хуманитарно право предоставя на такива (военни).

2.1 Гробовете на войводите като носители историческа памет и национално достойнство и въздействие върху тях

С течение на времето гробовете на войводите придобиват значение, което надхвърля това на място за покой. Те се превръщат в символ на памет, която свързва историческото минало с националното съзнание. В българското национално съзнание тези места се превръщат като своеобразен пантеон на борците за свобода и национално обединение.

Голяма част от погребаните революционери са родени на територията на днешната Република Северна Македония (и много от тях имат наследници, живеещи там). Въпреки това интерпретацията за

⁵ Реално погледнато, като изключим периода 1915-1919 г. (Първата световна война) и 1941-1944 г. – по време на Втората световна война, тази територия е под юрисдикцията на Кралство Сърбия, след Първата световна война – КСХС, преименувано впоследствие на Кралство Югославия.

⁶ Това отношение се отнася не само към гробовете на войводи и комити, но и на загинали офицери и войници от българската армия.

⁷ Въпреки че не са официално признати, предвид подкрепата, която дават на местното население и тази, която получават от него, в някои случаи може да се приеме, че тези революционери имат някаква форма на квазисуверенитет за определени територии. Това се вижда и от факта, че те събират собствени данъци, осъществяват правораздавателни функции и други.

техните личности, житейска философия, кауза и действия често са подчинени на наративи със сериозен коефициент на динамика (съгласно актуалната политическа обстановка и следващи от нея обществени нагласи). Това може да бъде (и реално често е) причина за определено поведение спрямо цитираните места за почит. Предвид факта, че огромна част от паметните плочи и надгробните паметници са поставяни през кратките периоди на българско управление, надписите върху тези плочи се характеризират с българска граматика, а не с тази на езика, кодифициран и използван в Македония след 1945 г. Това от своя страна прави тези паметници своеобразен аргумент в междудържавния спор за историята. И тъй като коментираните гробове се намират на територия, върху която Скопие упражнява суверенитет, са налице възможности (част от тях – реализирани) за интервенция върху надгробните паметници.

Пример е ситуацията с Велко Велков – Скочивирчето. Става въпрос за революционер, роден в село Скочивир (откъдето идва и неговото прозвище), който отначало е четник при войводата Георги Сугарев, а след това става самостоятелен войвода на чета. Въпреки че основен фокус на дейността му е популярната по това време гръцка пропаганда⁸, той загива в битка с османски части край прилепското село Клепач. По-късно, по време на българското управление, е издигната паметна плоча на загиналия войвода и падналите с него. Плочата е оформена на книжовен български език. На нея са изписани имената на загиналите, а под тях има надпис „те умряха за свободата на Македония и обединението на България“, под който е добавен стих от Ботев – „Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира“.

⁸ Чиято военна поддръжка идва от т. нар. „андарти“ – гръцки паравоенни формирования.

Снимка 1. Оригиналната плоча. (Източник: www.trafficnews.bg)

През 2021 година става ясно, че паметната плоча е премахната. На нейно място е поставена друга, която „транслира“ имената на покойниците от книжовен български език – на съвременната македонска граматика. Променен е надписът, като в сегашния си вариант е „Загинаја за слобода на Македонија“. Адаптиран е и стихът на Ботев „Тоз којто пага в борба за слобода не умира“.

Снимка 2. Новата плоча. (Личен архив)

Във връзка със случая, Българско външно министерство изпраща нота до Скопие, с която протестира срещу практиката на посегателства на надгробни паметници и настоява за издирване и възстановяване на старата⁹. В отговор Скопие отговаря, че паметната плоча е променена от наследниците на Велко Скорчивирчето¹⁰. Тази позиция, която очевидно е опит за деескалация, обаче трудно може да бъде възприета. От една страна няма официално потвърждение от лица, които са доказани наследници на войводата. От друга страна, плочата е в памет не само на последния, но и на още осем души, загинали заедно с него. За да бъде легитимно такова поведение следваше то да бъде реализирано по съвместно съгласие на наследниците на всички покойници. И не на последно място, предвид характера на самият паметник, преди предприемане на каквито и да било действия следва да се съобразят императивните норми, включително на международното право (Серафимов, 2018).

Гореизложеният пример манифестира необходимостта от анализ на международноправните инструменти, които уреждат закрилата на гробове, паметници и културни обекти, свързани с въоръжени конфликти и историческа памет. Тази правна рамка е разгледана в следващия раздел, посветен на Женевските конвенции, Хагските такива, както и съвременните конвенции на ЮНЕСКО.

3. МЕЖДУНАРОДНОПРАВНА РАМКА ЗА ЗАКРИЛА НА ГРОБОВЕ И НА МЕСТА, НОСЕЩИ И СЪХРАНЯВАЩИ ПАМЕТ

3.1 Женевските конвенции и защитата, предоставяна от хуманитарното право.

Действащата международноправна уредба на закрилата на гробовете на загиналите във въоръжени конфликти е преди всичко в Женевските конвенции от 1949 г. и в протоколите към тях. Предвид характера на обществените отношения, които регулират, нормите на тези конвенции и свързаните с тях протоколи са императивни (Serafimov, 2018). Там са кодифицирани основните принципи на международното хуманитарно право, което регулира правилата, по които се води война, както и закрилата, която се предоставя на цивилните и, в случая – на военните гробища. В редица текстове се предвиждат правила, отнасящи се до уважението към покойниците.

⁹ Официална позиция на Министерство на външните работи, достъпна на адрес: http://mfa.bg/bg/news/31266?fbclid=IwY2xjawNmsP9leHRuA2FlbQlXMAbIcmkETBZZldjNGVKSUV5aDBtUUdCAR64V3GfnFKn2c7Wnm0_kpDPochHDh-kXteqV9p3jqyuwJvhLXTiRXI7MGRaRNA_aem_mbKOPoXE0sFHuBLYYfHQgg

¹⁰ За повече информация виж: 24 Часа. (2021, Октомври 03). МВнР в Скопие: Паметната плоча на Велко Скорчивирчето е променена от семейството му. <https://www.24chasa.bg/mezhdunarodni/article/10247124>

Например в чл. 17 от Първата Женевска конвенция се посочва освен всичко останало и че:

Участващите в конфликта страни ще имат освен това грижата починалите да бъдат погребвани със съответната почит и, ако е възможно, съгласно обредите на религията, която те са изповядвали, гробовете им да бъдат зачитани, да бъдат събрани, ако е възможно, заедно съобразно с националността на починалите, да бъдат добре поддържани и обозначени по такъв начин, че да могат винаги да бъдат намирани.

Чл. 34 от Първия допълнителен протокол към Женевските конвенции от 1949 година посочва, че:

Останките от лица, които са починали по причини, свързани с окупация, задържане в резултат на окупация или военни действия, и тези на лица, които не са граждани на страната, в която са загинали в резултат на военни действия, ще бъдат зачитани, поддържани и обозначени ...

По този начин се създава един своеобразен „хуманитарен минимум“ по отношение на починалите в рамките на военни конфликти. Следва да се отбележи обаче, че тези норми намират приложение в рамките на конфликти между държави. Това поставя въпроса дали тук следва да се включат и представителите на революционните движения, описани по-горе.

Отговорът на въпроса е според членове 43 и 44 от цитирания Първи допълнителен протокол, които дефинират кои лица се считат за комбатанти. Това са тези, които принадлежат към въоръжени сили, подчинени на командване, спазващо законите и обичаите на войната. Стриктното тълкуване на нормата през призмата на революционерите от ВМРО по-скоро създава впечатление, че не са налице такива критерии. Тук обаче следва да се имат предвид няколко момента:

- Към момента на ефективното съществуване и опериране на представителите на тази революционна организация, Женевските конвенции не са били факт;

- Към момента на съществуването си ВМРО има ясна структура, която освен всичко останало дава едно общо командване. А дейността на четите се регулира от правила, включващи освен всичко останало определени задължения за поведение, включително по отношение на опонентите на Организацията. Нарушаването на тези правила предизвиква остра реакция от страна на ръководните тела. Нерядко нарушителите са наказвани дори със смърт – паралел на военното правосъдие по време на въоръжен конфликт.

Т.е. системният и комплексен анализ показва достатъчно сходства с комбатантите, както са дефинирани по-горе. Което води до извод, че

приложимостта на нормите на международното хуманитарно право не следва да се изключва.

Отделно от гореизложеното е и прилагането на общи хуманитарни принципи. Такъв принцип е закрепен в чл. трети на Женевската конвенция. Нормата предвижда изискване за хуманно отношение към всички лица, които не участват (включително които *вече* не участват) в бойни действия; зачитане на тяхното достойнство и памет – за покойниците.

Гореизложеното води до извода, че дори и да се оспорва статутът на комбатанти на революционерите, техните гробове получават защита в рамките на моралния обхват на действието на Женевските конвенции. В тази връзка гробовете следва да се приемат като места, към които се дължи уважение, които надлежно се идентифицират и се защитават от поругаване или унищожаване.

Макар гробовете на революционерите, които се обсъждат, да са възникнали преди приемането на Женевските конвенции от 1949 г., принципите, закрепени в последните, имат универсален. Съгласно член 3 и духа на международното хуманитарно право, зачитането на достойнството на починалите и опазването на местата на тяхната памет представлява императивна норма (*jus cogens*). Поради това, макар конвенциите да нямат обратно действие¹¹, техните хуманитарни стандарти могат и следва да бъдат прилагани по аналогия към съществуващи гробове и паметници. Така, оценката на съвременните намеси върху тези обекти трябва да се извършва с оглед на действащите международноправни задължения за зачитане на паметта и защитата на културното наследство.

3.2 Хагска конвенция за защита на културните ценности в случай на въоръжен конфликт

Макар и да няма изрично формулирана уредба за военните гробове, с оглед пълното обследване на въпроса, тази Конвенция също следва да се разглежда.

В чл. 1 има дефиниция на понятието „културни ценности“. Както стана ясно, гробовете не са изрично отбелязани, но в тълкувания на ЮНЕСКО те се разглеждат като част от културното наследство в случаите, в които имат историческо или художествено значение. Гробовете на революционерите могат да се квалифицират като обекти на културна стойност, носещи историческа памет за националноосвободителните движения. Както отбелязва Балева (2024), ефективната защита на културно-историческите обекти при конфликти изисква не само тяхното физическо съхраняване, но и опазване на тяхната автентичност и идентичност, което ги превръща в носители на

¹¹ По смисъла на член 28 от Виенската конвенция за правото на договорите.

историческа истина и памет. Важно място тук заемат задълженията в Конвенцията, според които държавите следва не само да се въздържат от увреждане и разрушаване, но и да предприемат мерки за съхраняване. Промяната на надписите върху гробове (описано по-горе), включително трансформацията на оригиналните имена на практика представлява нарушаване на тяхната историческа автентичност и противоречи на духа на Хагската конвенция.

Освен глобалните инструменти за защита, налице са и европейски механизми за защита на културното наследство (в това число и на местата за памет). Такива са Европейската конвенция за защита на археологическото наследство и Рамковата конвенция на Съвета на Европа за стойността на културното наследство за обществото.

4. РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ: ПОЛИТИКА, ИДЕНТИЧНОСТ И МЕЖДУНАРОДНОПРАВНИ АНГАЖИМЕНТИ

4.1 Историческата памет и политическата „употреба“ на миналото

Отношението към гробовете и паметниците на революционери в Македония следва да бъде разглеждано като се има предвид и политическия контекст.

Историята и националната памет са сред основните елементи в процеса на конструиране на идентичността на македонската държава след 1944 г. След обявяването на независимостта през 1991 г. – и на изграждането на самостоятелен национален разказ, различен от българския, който разказ често е дистанциран от фактите. В този процес исторически фигури от общата българо-македонска освободителна борба – включително войводи от ВМРО се разглеждат или като изцяло „македонски“, или (ако посланията им приживе са еднозначни) като български, но враждебни на македонските (на днешната РС Македония) интереси.

Това явление не е уникално за региона, но в македонския случай има пряко отражение върху опазването на материалното културно наследство, включително върху надгробни паметници. Унищожаването или промяната на надписи и именни форми на гробове представлява държавна намеса в историческата памет, която поражда правни и етични въпроси.

4.2 Конфликт между международните ангажimenti и практиката на държавата

Македония е страна по основните международни актове в областта на хуманитарното и културното право, включително Женевските конвенции (1949), Хагската конвенция (1954) и Конвенцията на

ЮНЕСКО за опазване на световното културно наследство (1972). От това произтичат редица ангажименти като например: гаранции за опазване на автентичността на културни обекти; предвиждане на мерки срещу унищожаване, подмяна или изопачаване на паметни знаци.

Премахването, повреждането или подмяната на надгробни плочи, без процедури, преследващи легитимни цели и основаващи се на ясни законови правила представлява нарушаване на принципите на международното писано и обичайно право за защита на културното наследство.

4.3 Международноправна оценка и връзка с процеса на европейска интеграция на Македония

Като държава-кандидат за членство в Европейския съюз (Penchev, 2025, p. 142), Република Северна Македония е поела задължение да приведе своята политика в съответствие с Копенхагенските критерии – включително тези, свързани с върховенството на правото, защитата на човешкото достойнство и опазването на културното наследство. В този контекст спазването на международноправните стандарти в областта на паметните обекти следва да бъде разглеждано не като двустранен спор с България, а като част от процеса на хармонизация с европейските принципи.

В разглежданата сфера анализът на практиките на Македония показва, че често политическата конюнктура и стремежът към вътрешнополитическа мобилизация доминират над уважението към и спазването на международноправните ангажименти. Историческото наследство и националната памет се превръщат в инструмент за вътрешнополитическа легитимация, вместо в обект на общочовешко уважение и опазване.

Това не само създава рискове за устойчивостта на процеса на евроинтеграция, тъй като подкопава доверието в способността на държавата да прилага на практика принципите на ЕС. Не са малко изследователите, които предупреждават, че подобни изкривявания, макар и реализирани в една държава и ограничени само до един регион, предизвикват ефекти, чието разрешаване е *„колкото уникално, толкова и значимо за целия свят“* (Атанасов, 2024, с. 204). Тази актуалност е основание за насочване на научния поглед към Женевските конвенции и Допълнителните протоколи към тях.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпросът за правния статут на гробовете на войводи и комити, намиращи се на територията на Република Северна Македония е важен поради няколко причини. От една страна той следва да се изследва с оглед изчистването на спорни моменти, които са от чисто правна гледна точка. От друга той стои на границата между международното право,

историческата памет и политическата етика. Анализ показва, че формално има възможност тези гробове да бъдат определени като „военни“ по смисъла на Женевските конвенции и Допълнителните протоколи към тях.

Прилагането на принципите на международното хуманитарно право в съчетание с тези на международното културно право очертава двойна основа за тяхната закрила. От една страна, хуманитарният принцип на уважение към починалите и тяхното достойнство, закрепен в общия член 3 на Женевските конвенции, предполага запазване на гробовете в техния автентичен вид и недопускане на посегателства върху тях. От друга страна, Хагската конвенция от 1954 г. и актовете на ЮНЕСКО поставят акцент върху опазването на историческата автентичност на културните обекти.

Критичният анализ на практиката в Република Северна Македония показва наличие на разминаване между поетите международни ангажименти и реалното поведение на държавата по отношение на гробове и паметници, свързани с общото българо-македонско освободително движение. Независимо дали подобни действия произтичат от политически съображения или от стремеж за изграждане на отделен национален исторически наратив, те влизат в конфликт с международноправните задължения за опазване на културното наследство и уважение към паметта на починалите.

В перспектива на започналия процес на преговори за членство в Европейския съюз, поведението на Република Северна Македония по този въпрос следва да бъде поставено в контекста на Копенхагенските критерии и на ценностната рамка на Съюза, която изисква зачитане на върховенството на правото, човешкото достойнство и културното многообразие. Хармонизирането на държавната практика с международните и европейските норми ще бъде не само показател за изпълнение на правните задължения, но и доказателство за политическа зрялост и уважение към общата историческа памет на региона. Настоящият анализ допринася за задълбочаване на научната дискусия относно приложимостта на международното хуманитарно право към нередовни въоръжени формирования и към обекти, свързани с тяхната историческа памет. Съчетаването на правния и историко-политическия подход позволява да се очертае по-ясно връзката между нормите на международното право и съвременните процеси, засягащи опазването на културното наследство и стабилността в региона.

ЛИТЕРАТУРА:

Атанасов, П. (2024). *Въпроси на публичната дипломация и сигурността. Поглед към българо-македонските отношения през 1991-2024 г.* Пловдив: Макрос. ISBN 978-954-561-613-6.

- Балева, Д. (2024). Опазване на културно-историческото наследство при бедствия и война. *Сигурност и отбрана*, (2), 201-212. <https://doi.org/10.70265/XMLW7019>
- Видин, Б. (2020). *Международно право*. Сиела-Норма. ISBN 9789542831334
- Серафимов, В. (2018). Поява на нови императивни норми на международното право в контекста на правото на международните договори. *Сборник доклади от VIII национална конференция на докторантите в областта на правните науки*. БАН. ISSN 2603-3011
- Матов, М. (2002). *Най-комитата разказва*. София: Културно-благотворителна фондация „Братя Миладинови“. ISBN: 954910401
- Ташев, Сп. (2023). Политиката на България по съвременните измерения на македонския въпрос в условията на глобализация и регионализация. *Геополитика*, кн. 1. София. <https://geopolitica.eu/2023/203-broy-1-2023/3679-politikata-na-balgariya-po-savremennite-izmereniya-na-makedonskiya-vapros-v-usloviyata-na-globalizatsiya-i-regionalizatsiya?hitcount=0>
- Serafimov, V. (2018). Peremptory Norms of General International Law. *Globalization, the State and the Individual*, No 2(18), 91-96. <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=1859670>
- Penchev, P. (2025). *Geopolitical Aspects of the European Monetary Union: From the Gold Standard to the Strengthening of Economic and Fiscal Integration* (Геополитически аспекти на Европейския паричен съюз – от златен стандарт до укрепване на икономическата и фискалната интеграция). Academic Publishing House of Ruse University / Primax. ISBN 9786197726305, p. 142.